

Raushet og velferdsstaten

■ MAGNE NYLENNÅ • Nasjonalt kunnskapssenter for helsetjenesten

En av forutsetningene for en velfungerende velferdsstat er at befolkningen har evne til å vise omsorg for hverandre. I norsk språk står i denne forbindelse begrepet raushet sentralt. Raushet handler like mye om ikke-materiell toleranse og åpenhet, som om materiell sjenerøsitet. Kollektiv raushet er et fundament for den norske velferdsstaten. Men raushet er også en skjør og undervurdert egenskap som må verdsettes og fremelskes. Raushet er ikke, og skal ikke være, grenseløs. I arbeidet for å bevare velferdsstaten trengs raushet, i holdning og handling, langs mange akser og på alle nivåer.

Raushet er et favorittord, først og fremst på grunn av innholdet og assosiasjonene det gir. Dessuten har ordet, akkurat som *dugnad*, fått en særnorsk betydning. Det kan ikke uten videre oversettes f.eks. med *generosity* på engelsk. Raushet innebærer noe mer enn gavmildhet og sjenerøsitet.

Raushet hos personer handler vel så mye om ikke-materiell, som om materiell sjenerøsitet. Det handler om hjelpsomhet, velvilje og åpenhet, om å være inkluderende og tolerant, også overfor meningsmotstandere, om å kunne glede seg over andres suksess. Derfor er raushet et ideal. Med god rett kan det sies at en diskusjon om velferdsstaten også handler om raushet.

Hva er egentlig raushet?

Raushet har med mer, ja kanskje først og fremst med andre ting å gjøre enn penger og materielle verdier.

La oss likevel begynne med det materielle. I den forbindelse er selvsagt gavmild-

het, det å dele med andre, sentralt, kanskje undertiden synonymt med raushet. I gamle dager hadde vi et ord som het «rundhåndet». «Å gi av sin overflod» er et uttrykk vi ofte bruker i vår del av verden. Mange gir av sin overflod, både individuelt og som grupper, f.eks. i form av nasjonal bistand til andre deler av verden. Alle som har holdt kakelotteri for speideren eller gått rundt på dørene med loddbøker, vet også at det ikke nødvendigvis er de som har mest, som gir mest.

«Vi må alle tenke over hvordan vi kan bli litt fattigere», er et utsagn som er tillagt Pave Frans (f. 1936). Bibelens fortelling om enkens skjerv forteller at materiell raushet ikke bare handler om hvor mye vi gir, men også om hvor mye vi har igjen: «Jesus satte seg rett overfor tempelkisten, og han så på hvordan folk la penger i den. Mange rike ga mye. Men det kom også en fattig enke og la i to småmynter, verdt noen få øre. Da kalte han disiplene til seg og sa: «Sannelig, jeg sier dere: Denne fattige enken har gitt mer enn noen av de andre som la penger i tempelkisten. For de ga alle av sin overflod, men hun ga av sin fattigdom alt hun eide, alt hun hadde å leve av» (1). Enken viste raushet på grensen til det ekstreme.

For å fange begreper, må vi ofte prøve å finne motsatsen, *antonymet*. Før vi forstår hva abduktorer er, må vi vite at det også finnes adduktorer. Vi forstår inflasjon bedre når vi vet at det er noe som heter deflasjon. Det motsatte av gavmildhet er gniighet, gjerrighet, påholdenhet.

Verdien av det meste fastsettes av tilbud og etterspørsel, enten vi liker det eller ei. Det gjelder ikke bare varer og tjenester, men også andre fenomener. Et eksempel på en mangelvare for de fleste av oss, er tid og oppmerksomhet. Vi har så mye å gjøre, i hvert fall før vi blir pensjonister, at det blir umulig å finne tid til alt vi ønsker. Vi utsettes for så mange inntrykk og bombarderes av så mange budskap i dagens mediesamfunn, også etter at vi blir pensjonister, at konsentrasjonen og oppmerksomheten svekkes. Å gi noe eller noen tid og oppmerksomhet er derfor en verdifull gave. Det er en form for raushet, ofte det viktig-

ste vi kan gi, i hvert fall i omgangskretser der den materielle nød er begrenset.

Janteloven er også raushetens motsats, det å holde folk nede, å uttrykke at «du skal ikke tro du er noe». Vi er verken spesielt flinke til å gi eller til å motta ros her i landet.

Raushet handler om mellommenneskelige forhold, om relasjoner. Hva er raushet oss imellom, i tillegg til å gi hverandre tid og oppmerksomhet? Også her kan vi ha hjelp av å lete etter antonymer, motsatser. Jakten på det motsatte hjelper oss å forstå og sirkle inn begreper. Stikkordet innsirkling leder lett til forfatteren Carl Frode Tiller (2). Tiller har en evne til å beskrive dialoger som gjør at du opplever å være til stede, og dialogene han beskriver er ofte av en type som du nettopp ikke ønsker å overvære. Det han beskriver av personers mistenksomhet, tolkning av andres utsagn og motiver er så nær det motsatte av raushet som jeg kan tenke meg. Å ta alt i verste mening: når noen er tilfreds og fornøyd, er de det bare for at du skal føle deg ussel, når noen skryter av deg, gjør de det bare for å innnynde seg, når noen betror deg noe, gjør de det bare av mulig egenernytte etc. Raushet er nemlig å ta ting i beste mening.

Raushet er dessuten det motsatte av egenernytte. Det er uegenernytte. Noe vi gjør av hensyn til andre, ikke oss selv. Raushet innebærer åpenhet, evnen til å lytte. Med en omskriving kan vi si at tale er sølv, men raushet er gull.

Raushet innebærer også vilje og evne til å lytte til nye ideer. Det kan diskuteres hva «helten» Tomas Stockmann – folkefienden – representerer i *En folkefiende* av Henrik Ibsen (3). Hans bror, Peter Stockmann, byfogd og politimester og formann i badestyrelsen, representerer i hvert fall det motsatte av raushet:

Doktor Tomas Stockmann: «Ja, men er det ikke en statsborgers plikt å meddele seg til almenheten, når han har fanget en ny tanke!»

Peter Stockmann: «Å, almenheten behøver slet ingen nye tanker. Almenheten er best tjent med de gamle, gode, anerkjente tanker den allerede har.»

RED. ANM.:

Terrorangrepet mot satiremagasinet *Charlie Hebdo* i januar har reist en betimelig debatt om yttringsfrihetens kår så vel som dens dilemmaer. I dette essayet, først publisert i tidsskriftet *Michael* (2014; 11: 530-7) før jul og således før terroren i Paris, drøfter Magne Nylenna raushet som begrep, idé og kraft – som et fundament for velferd og en forutsetning for toleranse og yttringsfrihet. Essayet er basert på et foredrag ved seminaret «Velferdsstaten på rødlista?» ved Institutt for samfunnsmedisin, NTNU, Trondheim 23. oktober 2014 – og trykkes i *Utposten* etter tillatelse.

Nye ideer utfordrer ikke bare folks tanker, men ofte også maktstrukturer.

Ytringsfrihet

Raushet overfor holdninger og meninger er en fundamental del av raushetsbegrepet. Det leder oss inn på en diskusjon om ytringsfrihet og toleranse. Nye medier, og i særdeleshet såkalte «netttroll» som sprer hatske uttalelser og personangrep gjennom avisenes kommentarfelt på nettet, Twitter og Facebook, har aktualisert diskusjonen om hvilke grenser det bør være for ytringer i samfunnet vårt.

En fersk undersøkelse viser at nordmenn flest mener at ytringsfrihet må vurderes opp mot andre verdier (4). Bare en av fire i befolkningen synes at ytringer som håner religion, bør være tillatt. Og tre av fire mener at beskyttelse av svake grupper er viktigere enn ytringsfriheten. Dette har vakt bekymring hos noen, spesielt forfattere og journalister. Mimir Kristjansson kommenterte funnene som «et kraftfullt signal om at folk flest ikke ønsker seg retten til å krenke andre. En uhellig allianse mellom deler av den liberale eliten og hylekoret i nettavisenes kommentarfelt har tvunget fram en ide om at vi må gjøre det lettere å håne religiøse minoriteter eller fremme rasistiske standpunkter i den norske offentligheten» (5).

Grenseløshet er ikke et gode, ifølge folk flest. Det er like viktig å hindre krenkelser som å åpne for all slags ytringer. Den intellektuelle, liberale eliten – som er godt representert i våre akademiske miljøer – er ikke alltid på linje med folk flest.

Er raushet mangelvare hos intellektuelle?

«Noen, men ikke alle, intellektuelles forhold til totalitære regimer og ideer i det 20. århundret er en trist historie». Slik innleder historikeren Øystein Sørensen boken *Intellektuelle og det totalitære* (6). Boken inneholder artikler om Knut Hamsun og Nordahl Grieg, det fascistiske Italia, flere samtidsforfattere, Johan Galtungs forsvar for Kinas brudd på menneskerettighetene og de som ikke tente lys for USA etter terrangrepene 11 september 2001.

Fortellingene omhandler til dels ekstreme personer og grupper. Om intellektuelle har en særlig dragning mot det totalitære, kan ganske sikkert diskuteres. Min egen begrensede erfaring har lært meg at det i hvert fall ikke er overflod av raushet i intellektuelle kretser. I forskningsmiljøer er det påfallende mange velpleide fiendskap, og

jeg overraskes ofte over hvor skrøpelige kår toleranse for andre synspunkter og evnen til å ta ting i beste mening har. Jeg husker fortsatt da jeg kom til Oslo som stipendiat for over 30 år siden og møtte en akademisk kultur med et meget sterkt selvbylde og svært begrensede akseptrammer for alternative oppfatninger. Sammenlignet med bedehusene på Vestlandet, som jeg kjente godt, falt det intellektuelle Oslo jeg møtte, helt gjennom når det gjaldt raushet.

Raushetens tid?

Hvordan er så raushetens kår i sin alminnelighet i vårt land i vår tid? Kathrine Aspaas, som har skrevet boken *Raushetens tid*, er optimist (7). «Raushet, vennlighet og omtanke er den nye effektiviteten», skriver hun. Hun finner tegn til en dreining i samfunnet i retning av mer åpenhet, og, som hun beskriver det «fra venstre til høyre hjernehalvdel» – fra IQ til EQ (emosjonell intelligens). Hun beskriver en ny generasjon som innstiller seg på en fremtid der sosial intelligens og selvinnsikt er viktigere enn før.

«Vi er på vei mot en økonomisk tenkning som baserer seg på omsorg og tillit»; skriver Aspaas, og beskriver en utvikling mange av oss kanskje håper på mer enn vi observerer. Men hun har gode argumenter, til dels belagt med empiri. Som mangeårig økonomijournalist og kommentator i Aftenposten har hun gode forutsetninger for sin analyse. Hun minner oss om at de sakene som deles oftest og leses mest på sosiale medier, er de som handler om ensomhet, kjærlighet, tilgivelse, skam, sårbarhet og livsglede. Hun beskriver journalisters valg av «brutalitet fremfor ømhet» i møte med mennesker som et utslag av frykt for å bli kalt *naiv* – en av de verste karakteristikkene i vårt samfunn. Hun siterer sosiologen og kriminologen Nils Christie (f. 1928): «Du er så naiv, sier mange til meg. Synes du det – tusen takk. Da blir folk litt forvirret», sier han.

Kathrine Aspaas beskriver, og anbefaler dialog fremfor debatt. Kanskje går det i riktig retning?

Et karakteristisk trekk ved raushet er det å dele. *Wikipedia* løftes fram som et symbol på deling. Aspaas siterer professor Yochai Benkler ved Harvard som mener at et slikt, åpent system for kunnskapsdeling avspeiler «De samme egenskapene vi alltid har hatt som mennesker, men som har vært perifere i økonomisk sammenheng: Sosial motivasjon, samarbeid og vennskap, det å henge rundt eller gjøre noe for nabolaget, som har beveget seg fra å være viktige for hvem vi er som sosiale vesener, til å bli

selve kjernen i økonomien til de teknisk og økonomisk mest avanserte samfunnene».

Alle som bruker Facebook, Twitter eller andre sosiale medier, ser hva som deles og hvor mye som deles. Det klages i blant over at det er bare sidsiden, og ikke skyggesiden som vises fram. Det er gode ferieminner, vakre barnebarn, prydhager og hvetebackst. Ja visst deles slikt. Men i økende grad deles også tap, savn og sorg. Privatlivet vårt har forandret seg. For igjen å sitere Kathrine Aspaas: «Vi kommer til å bli mer synlige, mer sårbare og må dermed også trene på å bli mer tilgivende og rause. Mindre perfektjonistiske og mer feiltastiske (som er begrepet hun bruker om det amerikanske *flawsome* – en kombinasjon av *flaw* og *awesome*). Mindre dømmende og mer berømmende».

Raushetens grenser

Er så rausheten total og grenseløs? Skal vi gi og dele i uendelighet? Finnes det grenser for hvor åpne vi bør være? Selvsagt er det grenser, også for raushet. Raushet kan grense både opp mot dumhet og sløsing og det som verre er. Spørsmålet er hvem som bestemmer raushetens grenser – og hvordan og hvorfor.

I diskusjonen om et mulig vinter-OL i Oslo i 2022 har raushetsbegrepet dukket opp. Et innlegg i Aftenposten av Marvin Wiseth hadde tittelen «Hvor tok rausheten veien?» (8). Han argumenterer for en norsk OL-søknad og har «lyst til å vise verden et raust og ambisiøst folk». Flertallet av dette folket mente, og mener nok fortsatt at grensen for raushet, både overfor medlemmene av den internasjonale olympiske komite (IOC) og idrettsledere ville blitt overskredet med et slikt arrangement i Oslo.

Det er definitivt også grenser for hva vi kan og bør dele. Fra mediene kan vi i 2014 hente en delingssak som etter de flestes mening passerer raushetens grense. «Buzzit.no er Norges nye sosiale nettside for saker som du synes er verdt å dele med dine venner» heter det i egenreklame for klipp og kleb-nettstedet som produseres av avisen *Nordlys* og tilhører Amediakonsernet (9). De deler andres fortellinger og bilder med et kommersielt motiv, oftest uten kildegjengivelse, og fordømmes av de fleste journalister og redaktører. Deling, men ikke stjeling, må være veilederen for raushet på dette området.

Et annet eksempel på raushetens grenser er allerede gitt i omtalen av ytringsfrihetens dilemma. Folk flest mener at det er viktigere å hindre noen i å bli krenket enn at høyrøstede og meningssterke skal få si

En kollektiv raushet både i holdning og handling er en forutsetning for velferdsstaten, skriver forfatteren. FOTO: R. TUNESTVEIT

akkurat hva de vil, når de vil og hvordan de vil.

Enda viktigere er sannsynligvis grensene for raushet på andres vegne. Her nærmer vi oss også den norske velferdsstaten. Men la oss først ta en visitt innom våre naboland. La oss bruke det minelagte feltet innvandring som eksempel. Vi har lenge trodd at svensk nasjonal identitet skiller seg fra norsk – og for den del dansk – ved å være mer positivt innstilt til innvandring. For eksempel mener færre svensker enn nordmenn og dansker at «det offentlige bruker for mye penger på innvandrere» (10). I motsetning til i Danmark og Norge har man i Sverige behandlet innvandringskritikere nærmest som spedalske, og ført en raus innvandringspolitikk, sannsynligvis rausere enn befolkningen ønsker. I ethvert fall fikk Sverigedemokratarna, et mer innvandreriendelig parti enn nabolandene kan framvise, 12,9 prosent av stemmene i valget i september 2014. De fleste analytikere mener at dette skyldes at man har under-

trykt en åpen debatt om teamet og sannsynligvis vist en raushet på nasjonens vegne som har mobilisert stygge motkrefter.

Raushet på andres vegne er også et tema i forvaltningen av naturressurser. Tiltar vi oss retten til å utnytte ressurser på bekostning av framtidige generasjoner, og på bekostning av vårt eget og klodens miljø? Og i en global sammenheng: er vi raus på andres bekostning i vårt levesett?

Og nå nærmer vi oss den norske velferdsstaten. Hvor raus er den og hvor raus bør den være?

En raus velferdsstat

Vi har i internasjonal sammenheng en raus velferdsstat i Norge. Vi har gode trygdeordninger som brukes med forstand og respekt – og takknemlighet – av de aller fleste. I motsetning til hva mange tror, er sykefraværet redusert de siste ti årene (11).

Til tross for kritikk av den norske helse-tjenesten, er det vanskelig å finne et annet

land som balanserer kvalitet av tjenester og likhet i tilbudet bedre enn Norge. Dessuten er det aller meste av både helsetjenester og velferdsordninger bedre nå enn før. Vi har det simpelthen bedre enn noen gang tidligere. Det skulle man ikke tro av den offentlige debatt. Nostalgikere blir yngre og yngre. Det ropes på de «gode, gamle dager» – tider som aldri har eksistert, og som stort sett skyldes en sviaktende hukommelse.

Spørsmålet er imidlertid om rausheten totalt sett er bærekraftig rent økonomisk sett, eller om vi er raus på fremtidens bekostning. En joker i det samfunnsøkonomiske regnskapet er hvor mye fritid vi unner oss, med andre ord hvor mye og hvor lenge vi ønsker å arbeide. Erling Holmøy og Birger Strøm ved Statistisk sentralbyrå har nylig beregnet at fortsatt redusert arbeidstid kombinert med høyere standard i helse og omsorg – i tråd med økte forventninger – og ikke minst endret demografi med flere eldre, vil forutsette en betydelig skatteøkning, kanskje ikke de første årene,

men fra 2020 (12). Økningen kan bli så stor, fra 37 til 63 prosent gjennomsnittlig skattesats er antydning, at det er spørsmål om det er gjennomførbart. Sannsynligvis må begrepet «godt nok» introduseres i helse-tjenesten så snart som mulig for å beholde de viktige trygdeordningene vi har.

Det er grenser for alt, sannsynligvis også for folks skattevilje. Derfor må rausheten vi ønsker også på velferdsområdet, diskuteres åpent, og kunnskapsbasert.

Hvordan bevare velferdsstaten?

Den norske velferdsstaten er et felleseie vi alle ønsker å beholde, selv om det er forskjeller i hvor omfattende vi synes den bør være, og hvordan den bør organiseres.

En kollektiv raushet både i holdning og handling er en forutsetning for denne velferdsstaten. En slik raushet behøver tilstrekkelig forankring i enkeltpersoner på tvers av generasjoner, sosioøkonomisk status og politisk oppfatning. Verdien av raushet, så vel i ikke-materiell som i materiell forstand, må fremelskes, formidles og læres.

Dersom det er viktigere å bevare velferdsstaten enn å drive valgkamp – av og til kan man lure på det – tror jeg at noe av det mest ukloke man kan gjøre, er å gjøre velferdsstaten til et prosjekt som én politisk retning, enn si, ett politisk parti har eieomsretten til. Det er en form for ideologisk arroganse som har mange effekter. En av dem er at velferdsstaten som et ekte fellesprosjekt svekkes. La oss være rause overfor hverandre. La oss ikke mistro hverandres motiver selv om vi iblant er uenige i midler og kanskje endog i mål.

Mer raushet vil gjøre både velferdsstaten og alle andre stater bedre å leve i. Mer raushet forutsetter flere rause personer!

REFERANSER

1. Bibelen. Markus 12, 41–44.
2. Tiller CF. Innsirkling 3. Oslo: Aschehoug, 2014.
3. Ibsen H. En folkefiende. København: Gyldendal, 1882.
4. Staksrud E, Steen-Johnsen K, Bernard E et al. Status for ytringsfriheten i Norge. Resultater fra befolkningsundersøkelsen 2014. Oslo: Stiftelsen Fritt Ord, 2014.
5. Kristjánsson M. Pass munnen din. Klassekampen 13.09.2014:3.
6. Sørensen Ø, Hagtvet B, Brandal N, red. Intellektuelle og det totalitære. Pervertert idealisme? Oslo: Dreyer, 2014.
7. Aspaas K. Raushetens tid: fra misunnelse til beundring. Oslo: Aschehoug, 2012.
8. Wiseth M. Hvor tok rausheten veien? Aftenposten Del II 23.10.2014:10.
9. buzzit.no/
10. Botvar PK. Danmark er annerledeslandet. Vårt Land 22.09.2014: 18–19.
11. www.ssb.no/sykefratot
12. Holmøy E, Strøm B. Fritid, forbruk og skatt fremover. Samfunnsøkonomen 2014; nr. 6: 10–18.

■ MAGNE NYLENN
@KUNNSKAPSSENTERET.NO